

Mani dinine âit Uygurca metinler, Burkanlılarınkine göre daha büyük bir özentiyle yazılmış ve anlatış tarzı daha canlı ve renklidir. Bu eserlerin kahntılarında görülen çok renkli, minyatürlerin, İslâm dünyasındaki minyatürler ile bir ilgisi olduğunu düşünmek yanlış olmaz sanırım.

* * *

İl tutsuk yir, Ötüken Yış ermiş! Bu, Kök-türk Kağanının ağzından, Türk Milletine, artık yerleşik bir hayata geçmesi için söylenmiş atasözü özelliğini taşıyan bir sözdür : “Devlet ancak Ötüken dağ çayırlarından¹ idare edilebilir!”

681 yılında kurtuluş savaşına girişen *Çutluğ İl-tiriş* Kağan, ilkin Ötüken’i elde etmeğe çalışır ve başarır da. Çünkü bozkıra ve çağın dünyasına hâkim olmak isteyen bir milletin, Ötüken dağ çayırlarını elde bulundurması gerekmektedir. Yaşlı Tonyukuk, genç Kağan Bilge’nin de veziri olmuştur. Bilge Kağan, Tonyukuk’tan, millete ev yaptırıp şehirler kurdurmayı ve Çin’deki dinlerden birinin kabulünü ister. Tonyukuk’un verdiği karşılık göçebe ve akıncı bir siyaseti açık ve seçik olarak dile getirmektedir : “Çinliler bizden sayıca yüz defa çoktur. Biz buna rağmen onlara karşı gelecek isek, çayır ve suyun ardından gitmemiz, av ile geçinmemiz ve çadırlarda oturmamız gerekir. Güçlü olunca ilerleriz, yoksa geri çekiliriz, saklanırız. Çinliler çoktur ama her yerde savaşırlar. Duvarlarla çevrili şehirlerde oturdukları için çabuk hareket edemezler ve herhangi bir saldırıya karşı koyamayıp esir olurlar. Ayrıca Burkan ve Lao-tse dini insanı¹ yumuşak ve zayıf yapar” (bk. O. FRANKE, *Geschichte des Chinesischen Reiches*, II. c. 441. s. vd.). Bu görüşün, göçebelğe ve akıncılığa dayanan bir devlet için şart olduğunu, daha sonraki olaylar açıkça gösterecektir. Bununla birlikte Bilge Kağan’ın, milletin yerleşik hayata geçmesi için çok uğraştığını yazıtlardaki bazı cümlelerden anlıyoruz : “Sen Türk Milleti, oralara gidip çok sayıda öldün! Oralara gidersen öleceksin. Fakat Ötüken’de yerleşir kervan gönderirsen hiç sıkıntı olmaz. Ötüken’de yerleşirsen devleti sonuna kadar elinde tutabilirsin!” Fakat bu uyarılarda kesin olarak ‘şehirlere yerleşme’ henüz görülüyor; ancak milletin,

¹ Öteden beri “orman” diye çevrilen yış sözü ile kastedilen bugünkü Hanhay bölgesinde Rus jeologlar araştırmalar yapmışlar ve sonunda bu bölgenin 1000 yıl önce ormanla kaplı olamayacağını ortaya koymuşlardır. Buna göre yış sözünü, bölgenin bugünkü durumuna göre “dağ, çayır” ile karşılayabiliriz. (bk. Der İslâm 29, 33. s.)

Çin'den gene. . .” Buradaki “Büyük başlangıç” Çince *Şang-yüan* adı verilen bir rumuzla tekabül eder, bu rumuz çeşitli yıllarda kullanılmıştır, bunlardan konumuzla ilgili görülen 760-761 tarihini alabiliriz. Ancak burada 1 yıllık bir fark nasıl yorumlanmalıdır? (bk. a. y. ve A. v. GABAIN, *Alttürkische Datierungsformen*, UAJb 27. c. 194. s.). Öte yandan, yukarıda sözünü ettiğimiz ayaklanma dolayısıyla Çin'e giden Bügü Kağan, Lo-yang önünde otağını kurmuş ve 763 yılının Mart ayına kadar burada kalmıştı (bk. TT IIA 65. not). Eğer bir Mart 763 tarihi doğru ise, yukarıda Eski Türkçe metinde geçen “şehirin kapısına vardılar” cümlesindeki ‘şehir’ Lo-yang olabilir; bu takdirde Mani rahipleriyle Kağan arasındaki konuşma Çin’de, Bügü’nün otağında cereyan etmiş demektir. Fakat gene Eski Türkçe metinde ‘prenselerden’ söz açılmaktadır. Kadınların seferlere katılmadığını ileri sürebiliriz. Netekim Tonyukuk yazıtında şöyle bir kayıt vardır: *Kağanım, ‘ben emgerü tüşeyin’ tidi. ‘Katun yok bolmuş erti, anı yoğlatayın’ tidi* (ETY I 110, 30-31. str.) “Kağanım: ‘ben yurda döneyim’ dedi; ‘kraliçe ölmüş, ona cenâze töreni yaptırayım’ dedi”. Bu takdirde, metnimizde sözü edilen ‘şehir’ Lo-yang değil de Kök-türkçe bir yazıtta geçen ‘zenginler şehri’ olmalıdır (yk. bk.). Buna göre, Kağan 762 yılının sonunda Ötüken’e çekilmiş ve Mani Dinini burada kabul etmiş, fakat ordusu bir süre daha Lo-yang önlerinde (Mart 763’e kadar) kalmış olmalıdır.

Kaynakların ifade ettiği gibi Bügü Kağan gerçekten Mani rahiplerini kendi isteği üzerine mi çağırmıştır, yoksa bunda Çin siyasetinin bir rolü mü olmuştur? J. MARQUART (=Markwart) bu ikinci ihtimal üzerinde duruyor: “Mani rahiplerinin, Kağan tarafından çağırılmasında Çin siyasetinin rolü olmuştur; bu siyâset, barışçı din vasıtasıyla vahşi kavmi yola getirmeği ve Çin’e yaptığı sürekli akınlarını önlemeği gaye edinmişti” (bk. J. MARQUART, *Čuwaini’s Bericht über die Bekehrung der Uiguren*, SBAW 1912. 486. s. vd.). Bu sonucun gerçeğe uymadığı açıktır, çünkü Mani Dininin Çin’deki geçmişi, bu dinin benimsenip dış siyasette bir âlet olarak kullanılabilir kadar eski değildir. Öte yandan Mani Dini Çin’de, Burkancılık ile Taoculuk yanında büyük bir nefret kazanmış, gerek halk gerekse saray çevrelerince kovuşturmaya uğramıştı. Böyle bir durumda, sevilmeyen bir dinin, güçlü bir düşman tarafından, ileride onun birinci derecede bir koruyucusu olacağı için, benimsenmesinin istenmemiş olması gerekmektedir. Çin kaynaklarındaki bazı kayıtlar bu düşüncüyü desteklemektedir: “Çin hükümdârı Tai Tsung 768 yılında Uygurların zoruyla Çin’de Mani manastırları kurulması için

